

OSMANLI MALİ DENETİMİNDEN BİR KESİT: DİVAN-I MUHASEBAT REİS-İ EVVELİ VE SANİLERİ (1862-1908)

Salih KIŞ*

Özet

Divan-ı Muhasebat, 29 Mayıs 1862’de kuruluş iradesi ile hem Osmanlı maliyesinden ödenek alarak bunu harcayan hem de gelir elde ederek hazineye kaynak yaratan kurumları denetlemesi, ayrıca bütçenin oluşturulmasında söz sahibi olması için kuruldu. Divan-ı Muhasebat, kuruluş yıllarında birçok Avrupa Sayıştaylarının aksine modern devletin bir gereği olan denetleme görevinin yanı sıra yargılama yetkisine de haizdi. Kuruluşunda nizamnamelerden aldığı yetkiyi kullanan ve gereğini yapan divan, 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile birlikte Anayasal temelli bir kuruluş hüviyetine büründü.

Divan-ı Muhasebat, II. Meşrutiyet’e kadar kurum yapısını korumakla birlikte görev ve yetkilerini artırarak, Osmanlı maliyesi içinde söz sahibi bir kurum haline gelmişti. Kurumu, kuruluşundan alıp hedeflerin ötesine taşıyan da divan çalışanları idi. Bu çalışanlar içinde, idare ve işleyişin ana unsurlarından biri olan başkanın yeri ayrıdır. Bu çalışma da başkanın Divan-ı Muhasebat bürokrasisindeki yeri birinci el kaynakları olan, arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler ışığında aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Divan-ı Muhasebat, Sayıştay, Başkan, Osmanlı Devleti, Maliye.

AN OUTLOOK OF THE OTTOMAN FINANCIAL AUDIT: THE FIRST AND THE SECOND CHAIRMANS OF AUDIT COURT (1862-1908)

Abstract

On 29 May 1862, *Divan-ı Muhasebat* (Audit Court) was founded in order to audit the institutions both getting allowance from the Ottoman finance and generating income for the treasury. Getting the position in the budgeting process is one of the other impulse of its foundation. During its foundation years *Divan-ı Muhasebat*, unlike many Europe audit courts, had the authority of judging as well as supervising. *Divan*, exercising the authority obtained from the regulations, became a constitutionally-protected institution with *Kanun-i Esasi* dated 1876.

Until II. Meşrutiyet (Constitutional Monarchy), *Divan-ı Muhasebat* increased its duties and authorities and had a voice in the Ottoman finance thanks to its own personnel. The staff of *Divan* contributed its development and surpass the expected points. The position of the chairman, as the primary person of the management and process, is noteworthy among the occupations. By all means, first and second chairmans had a crucial role in this success. In this study, the importance of first and second chairmans in the burea-

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Elemanı. salihkis@yahoo.com

ucracy of Divan-ı Muhasebat is going to be analyzed in the light of the information received from archival documents.

Key Words

Divan-ı Muhasebat, Audit Court, Chairman, Ottoman Empire, Finance.

GİRİŞ

Tanzimat Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu yönetim sisteminin idarî, malî ve askerî yönden merkezileştirildiği bir dönem olmuştur. Malî yönden merkezileştirildiği bu dönemde, Divan-ı Muhasebat gibi yeni ve gerekli bir kurumun devlet yönetiminde etkin rol alması gerekli kılınmıştır. Bu kurum ile birlikte buna bağlı bürokratik yapı da, malî sisteme entegre olabilme kabiliyeti dâhilinde, oluşturulmuştur. Gerek Divan-ı Muhasebat'ta bulunan üst düzey görevliler, gerekse bürokratik yapıda artan iş hacmine paralel olarak istihdam edilen kadrolar, geniş bir memur sınıfının doğmasına yol açmıştır. Osmanlı malî sistemi içinde, kuruluşundan II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen süreçte, önemli bir konuma sahip olan Divan-ı Muhasebat ve onun bürokratik yapısının nitelikleri ağırlıklı olarak birinci el kaynakları olan arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler ışığında aydınlatılmaya çalışılacaktır.

A-DİVAN-I MUHASEBAT REİSİ

a) Seçimi

Divan-ı Muhasebat'ın başkan, üyeler, mümeyyizler ve Müdde-i Umumi'den oluşan sürekli bir kadrosu bulunmaktaydı. Divan-ı Muhasebat Heyeti Umumiye'si olarak, haftanın belirli günlerinde çalışan, toplandığı zamanlardaki bu asıl kadrosu Osmanlı maliyesine vâkıf bir başkanın yönetiminde çalışmaktaydı¹. Divan-ı Muhasebat reisi, denilen, vezirlik ve müşirlik rütbesinde bulunan devlet adamları arasından seçilen başkan aynı zamanda hükümetin bir üyesiydi². Divan-ı Muhasebat'ın reisinin hükümet üyesi olması, kurumun Bâb-ı Âlî'nin kontrolünde olduğunun bir kanıtıydı. Başkanlığa yapılacak atama için, Divan-ı Muhasebat'ın kurulduğu ilk yıllarda Maliye Nazırı tarafından Sadarete sunulan teklife Padişahın onayı gerekmektedir³. Divan-ı Muhasebat'ın devlet içindeki statüsü göz önünde bulundurularak, riyaset makamına kıdemli ve saygın devlet adamları atanmaktaydı⁴. Atanacak kişilerde aranan en önemli özellik, mâli tasarruf tedbirleri politikasının sürekliliğini sağlama hususunda muktedir olabilmesiydi. Başkan olacak kişi divana getirilecek işlerin lâyıkiyle ele alınmasını ve sonuçlanmasını sağlayacak kişiler arasından seçiliyordu⁵.

Divana başkan olacak kişilerde ehliyet ve kabiliyetlerinin dışında da bazı özellikler aranmaktaydı. Bu makam için, kişi, karakter olgunluğunun başı kabul

¹ Sayıştay Arşivi, *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*, 1 Numaralı Defter, Karar Nr. 1, 10 Kasım 1879, s.1.

² BOA, *İ.DH*, Nr. 33173, 29 Mayıs 1862.

³ BOA, *İ.DH*, Nr. 45690, 19 Eylül 1872, lef 1.

⁴ BOA, *İ.DH*, Nr. 574/40024, 30 Nisan 1868; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, C.III, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1978, s.447, 471.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *A.MKT. MHM*, Nr. 317/91, 13 Kasım 1864; BOA, *İ.DH*, Nr.1343/1314 B 61, 23 Aralık 1896; BOA, *Y.PRK. BŞK*, Nr. 66/58, 13 Nisan 1902; BOA, *Y.PRK. BŞK*, Nr.66/70, 26 Nisan 1902, lef 1; Sayıştay Arşivi, *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*, 4 Numaralı Defter, Karar Nr. 455, s.43; *Tercüman-ı Ahvâl*, Nr. 356, 8 Temmuz 1863, s.1; *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, Nr.4577, 8 Mayıs 1869, s.1.

edilen, 30 yaşından gün almalıydı⁶. Ancak bu şekilde Divan-ı Muhasebat Riyaseti'ne atanabilirdi. Başkan, ataması yapıldıktan sonra ise bazı görev kabul işlemlerini yerine getirmek zorundaydı. Bunların ilki, Divan-ı Muhasebat riyasetine ataması yapılan başkanın, Bab-ı Âlî'de sadrazamın huzurunda yemin ederek göreve başlaması idi⁷. İkincisi ise, göreve başladıktan sonra, bir nezaket işareti olarak kabul gören, padişahın huzuruna çıkıp teşekkürlerini sunmaktı⁸.

Bu atamalarda bazen geri adımlar da atılabiliyordu. Riyaset makamı için yapılan seçimde padişahın iradesi ile kesinleşen karar daha sonra hükümsüz sayılarak ikinci bir iradenin de düzenlendiği görülüyordu⁹. Bunun yanı sıra padişahın sadarete geri yolladığı Divan-ı Muhasebat reisliğine ait atama tezkiresine bir müddet sonra onay verdiği de oluyordu¹⁰. Öte yandan padişah, atanmasına onay verdiği divan başkanını bir müddet sonra görevden alarak bir başka memuriyet ile taşraya sürgüne de gönderebiliyordu¹¹.

Divan-ı Muhasebat'ın kurulduğu ilk yıllarda riyaset makamına doğrudan atamaların yanında dolaylı yollardan da görevlendirilmeler yapılırdı. Bu atama usulüne en iyi örnek, becayiş yoluyla görevlileri değiştirmektir¹². Bu uygulama ile Divan başkanı, başka bir kurumdan gelebileceği gibi farklı bir kuruma da atanabilirdi.

Islahat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde bürokratik anlamda birçok yenilik hayata geçmiştir. Bu yeniliklerden birisi de, Osmanlı devlet yönetimine gayrimüslimlerin memur olarak kabul edilmeye başlanmasıdır. Değişim hareketine katılan kurumlardan birisi de Divan-ı Muhasebat Riyaseti

⁶ BOA, *İ.DUİT*, Nr. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

⁷ Divan-ı Muhasebat'ın 1863 tarihli kuruluş nizamnamesinin 10. maddesinde "*Divan-ı Muhasebat'ın kâffe-i me'mûrîni tahlif olunur*" ibaresi vardır. Kurumun yeniden tanzim edilen 1865 tarihli nizamnamesinde ise, divan reisinin göreve başlaması ile ilgili bir kayıt yoktur. Fakat divanın 1879 tarihli kararnamesinin 4. maddesi hükmünde, reisin Kanun-u Esasî'nin 46. maddesi uyarınca Bab-ı Âlî'de sadrazamın huzurunda yemin ederek göreve başlaması ibaresi mevcuttur. BOA, *İ.DUİT*, Nr. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

⁸ Mehmet Tevfik Biren, *Bürokrat Tevfik Biren'in II.Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, Yay. Haz. Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2006, s.407-408.

⁹ Münhal olan Divan-ı Muhasebat Riyaseti için bir kaç kişinin ismi Sadaret'e gönderilmiş olmakla birlikte, listeye sonradan eklenen Memuriyet-i Mülkiye Komisyonu azasından Hüseyin Hamid Bey'de karar kılınmış ve padişahın iradesi ile bu görev adı geçen kişiye tevdi edilmişti. Fakat bu göreve gelecek kişilerin ehliyet, kabiliyet ve meziyetlerinin dikkate alınması gerektiğinin göz önünde bulundurulması ve ayrıca devletin içinde bulunduğu hesap işlerinin de yoğunluğundan dolayı bu irade geçersiz kılınarak ikinci bir irade ile görev Divan-ı Muhasebat 2.Daire Reis-i Sanisi Hilmi Efendi'ye tevdi edilmişti. BOA, *Y.A.HUS*, Nr.427/63, 21 Nisan 1902, lef 1.

¹⁰ Divan-ı Muhasebat Riyaseti için adı geçen Asım Bey'in daha önceden de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye azalığı için yapılan başvurusu reddedilmişti. Divan başkanlığı için yapılan başvurularına olumlu yönde görüş bildiren Hariciye ve Maliye Nazırlarına rağmen padişah tezkireyi sadarete geri göndermişti. Fakat bir süre sonra aynı şahsın atamasına onay vermişti. Ayrıntılı bilgi için Bkz. BOA, *İ.DH*, Nr.40024, 30 Nisan 1868.

¹¹ Divan-ı Muhasebat Reisi Ahmet Zühdü Bey, 15 Aralık 1896 tarihinde Zor Mutasarrıfı olarak taşraya sürgüne gönderilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan genel aften yararlanarak 4 Eylül 1908 tarihinde yeniden Divan-ı Muhasebat Riyaseti'ne atanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. BOA, *İ.ML*, Nr. 1326 C 3, 4 Eylül 1908; Sayıştay Arşivi, *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*, 10 Numaralı Defter, Karar Nr.1360, 15 Aralık 1896, s.94; Sayıştay Arşivi, *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*, 14 Numaralı Defter, Karar Nr.1655, 8 Eylül 1908, s.1

¹² Ahmet Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, C.X, Yay. Haz. M. Münir Aktepe, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.124.

olmuştur. Kurumun gayrimüslim olan ilk reisi Çamiç Ohannes Efendi'dir¹³. Ayrıca Ohannes Efendi, divanın ikinci kuruluşunun ilk başkanı olma ayrıcalığına da sahiptir¹⁴. Bu durum, Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimlerin devlet yönetimine üst düzeyde katılmalarına örnek gösterilebilir.

Divan-ı Muhasebat reisi, haftanın altı günü riyaset makamında çalışıyor olmasına rağmen, zaruret halinde izin kullanmaktaydı. Riyaset makamından kendi izni için yazmış olduğu tezkire sadaret kanalıyla huzura arz edilirdi. Padişahın iradesi ile kendisine olumlu yada olumsuz yanıt verilirdi. Divan başkanlarının izin için geçerli sebepleri ağırlıklı olarak sağlıkları ile ilgili sorunlarıydı¹⁵. Bunun yanında hac farızasını gerçekleştirmek için de kısa süreli izin talebinde buldukları görülmekteydi.

Divan-ı Muhasebat başkanlığına 1862-1908 yılları arasındaki 46 yılda 23 kez atama yapılmıştır. Atanan başkanların büyük çoğunluğu köken itibarıyla maliye ve mülkiye memurları sınıfından gelmektedir. Divan-ı Muhasebat'a sekiz mülkiye, bir askeriye ve dokuz maliye kökenli başkan atanmıştır. Bu başkanlardan Ahmet Vefik Paşa daha sonra iki kez sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Ahmet Vefik ve Hüseyin Tevfik Paşalar bir, Ahmed Zühdü Paşa, Ohannes Efendi, İsmail Zühdü ve Mehmet Rasih Beyler iki kez Divan-ı Muhasebat başkanlığı yapmışlardır. Ayrıca Divan-ı Muhasebat'a başkanlık edenlerin haricinde, 1862-1908 tarihleri arasında bu makama vekalet eden üç başkan daha vardır. Bu vekil başkanlardan Mehmed Mucib Bey Divan-ı Muhasebat Riyasetinde iki kez bulunmuştur. Bu başkan vekillerinin hepsi mülkiye kökenli memurlardır¹⁶.

Bu istatistiksel bilgilerden de anlaşılacağı üzere Divan-ı Muhasebat yönetiminde büyük ölçüde mülkiye ve maliye kökenli başkanlar faaliyet göstermişlerdir. II. Mahmut döneminde kurulan nezaretlerin alt kadrolarında yetişen bu elemanlar, Divan-ı Muhasebat'ın her kademesinde sorumlu mevkilere gelmişler, mali programın sürdürülebilirliğinin yürütücüsü olmuşlardır.

b) Görev ve Yetkileri

Divan-ı Muhasebat başkanı son derece zor ve çok yönlü görevleri olan yüksek bir bürokrattı. Bu bakımdan "...Hazâinin umûr-ı Hesâbiyyesini rü'yet ve tetkik için" kurulan Divan-ı Muhasebat'ın başkanlığına sadrazamlık veya nâzırlık yapmış

¹³ Çamiç Ohannes Efendi, Divan-ı Muhasebat Riyaseti'ne iki kez atanmıştır. İlk olarak 6 Şubat 1877-21 Kasım 1878 tarihleri arasında görev yapmıştır. İkinci kez riyaset makamında bulunması ise 8 Kasım 1879-4 Kasım 1884 tarihlerinde olmuştur. Kendisi vefat edinceye kadar divan başkanlığında bulunmuştur.

¹⁴ Kevork Pamukçyan, *Biyografileriyle Ermeniler, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkıları*, C.IV, Aras Yayınları, İstanbul 2003, s.156-157; Rahip G. Çarkçıyan, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006, s.138.

¹⁵ Divan-ı Muhasebat reisi Rasih Efendi, yakalandığı hastalığın tedavisi için 3 ay müddetle bugün Çek Cumhuriyeti sınırları içerisinde olan Karlsbad Kaplıcalarına gitmek amacıyla sadarete bir tezkire yazmıştır. Huzura arz edilen bu tezkirenin iradesi olumlu olup kendisine talep ettiği süre izin verilmiştir. Başkan, bir yıl sonra, tedavisi yarım kaldığından hareketle, aynı yer için bu sefer 1,5 aylık izin talebinde bulunmuştur. BOA, *İ.HUS*, Nr. 154/1325 r 66, 4 Haziran 1907; BOA, *İ.HUS*, Nr. 145/1324 b 41, 16 Eylül 1908.

¹⁶ Ahmet Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Sayıştay Tarihi*, Sayıştay Yayınları, Ankara 1997, s. 220-347.

deneyimli kişiler atanmışlardır¹⁷. Bu kurumun başında bulunan kişi, Osmanlı hükümetinin önde gelen üyelerinden birisi konumundaydı. Divan-ı Muhasebat başkanı Meclis-i Vükelâ azası sıfatıyla ülke yönetimine en üst düzeyde iştirak ediyordu. Bu bakımdan Bâb-ı Âlî ile Divan-ı Muhasebat arasındaki ilişkileri yürütmekteydi. Başkan aynı zamanda Maliye Nezareti Müsteşarlığı görevini yürütmekle de mükellef idi¹⁸. Bundan dolayı, Divan-ı Muhasebat'ın kuruluşundan Kanunu Esasi'nin ilanına kadar olan süreçte Maliye Nezareti'nin alt kademesinde görev yapması neticesinde, hükümet tarafından alınan bir karar veya Divan-ı Muhasebat'ça görüşülmesi istenen konular, Maliye Nezareti aracılığıyla başkana iletilerek uygulanması sağlanıyordu. Başkan; hükümet, Maliye Nezareti ve Divan arasında, çalışmaların uyumlu olabilmesi amacıyla koordinasyonu sağlayan kişiydi. Bu yönüyle Osmanlı yönetiminde, mali konularda karar verme yetkisi olan, kurumların birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek ve gerçekleştirmek divan başkanının görevleri arasındaydı. Bunun yanı sıra hükümet, başkan aracılığıyla Divan-ı Muhasebat'ı denetimi altında bulundurmaktaydı.

Divan-ı Muhasebat başkanı, istifa etmedikçe veya kanunen azledilmelerini gerektirecek bir durum söz konusu olmadığı müddetçe hayatının son anına kadar bu makamda çalışmaya devam edecekti¹⁹. Divanın 1862-1908 tarihleri arasında başkanlık makamında bulunan şahıslardan hiçbiri, görevinden istifa etmemiş ve kanunen azledilmemişti. Bunun haricinde reislerden sadece iki tanesi görevlerinin başında vefat etmişlerdi²⁰. Fakat kabiliyetinden dolayı devlet tarafından başka bir memuriyet için görev değişikliği mümkün olacaktı²¹. Görev değişikliği divan reisi

¹⁷ BOA, *İ.DH*, Nr.85823, 16 Ağustos 1888. Divan-ı Muhasebat Riyaseti'ne üst düzey bürokratların yanı sıra, kurum içinden gelen görevlilerin de atandığı görülmektedir. Bu kişiler başkanlık görevinden sonra devletin değişik üst organlarında görevlendirilmeye devam ettirilmektedirler. BOA, *İ.DH*, Nr. 49820, 11 Aralık 1875; *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 2152, 30 Ağustos 1885, s.1.

¹⁸ *Tercüman-ı Ahvâl*, Nr. 358, 13 Temmuz 1863, s.2; *Tercüman-ı Ahvâl*, Nr. 370, 10 ağustos 1863, s.2; BOA, *İ.DH*, Nr.44853, 30 Ocak 1872; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, C.III, s. 366, 387, 408, 435. Divan-ı Muhasebat'ın ilk başkanı Ahmet Vefik ile 10. başkanı olan İbrahim Edib Efendiler hariç, bu iki başkanlık dönemi arasında farklı tarihlerde görev yapan sekiz reis, Divan-ı Muhasebat Riyaseti ile Maliye Nezareti Müsteşarlığı görevlerini uhdelelerinde bulundurmışlardır.

¹⁹ BOA, *Y.PRK. ML*, Nr. 12/61, 17 Ekim 1877, lef 2.

²⁰ Divan-ı Muhasebat reisi Ohannes Efendi yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak 29 Ekim 1884 tarihinde İstanbul Arnavutköy'de öldü. Reisin rahatsızlığından dolayı divana 1. Daire reisi sanisi Hacı Akif Efendi başkanlık etti. Ohannes Efendi, hastalığından ölümüne kadar ki geçen süreçte divan başkanlığı görevini fiilen olmasa bile yürütmüştü. Cenazesi evinden alınıp, deniz yolu ile Kabataş İskelesi'ne çıkarılıp, Taksim'de bulunan Ermeni Katolik Kilisesi'ne getirildi. Burada yapılan ayinden sonra cenazesi Feriköy'de bulunan aile mezarlığına defnedildi. *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 1845, 9 Ağustos 1884, s.1; *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 1912, 31 Ekim 1884, s.1; *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 1913, 1 Kasım 1884, s.1. Divan-ı Muhasebat reisi Mehmed Hilmi Efendi, hac farızasını yerine getirmek maksadıyla izinli olarak Hicaz'a gitmişti. Burada vefat eden reisin cenazesi İstanbul'a getirtilmişti. Divan reisi, izinli bile olmuş olsa, aktif görevde bulunmasından dolayı, görevi başında vefat eden ikinci başkandı. BOA, *İ.HUS*, Nr. 139, 1324 m 26.

²¹ Divan-ı Muhasebat'ın 7 Kasım 1863 tarihli nizamnamesinin 9. maddesi ve 29 Nisan 1865 tarihli nizamnamesinin de 4. maddesi, başkanın görev süresi ile ilgili ayrıntıları ihtiva etmektedir. 1863 ve 1865 tarihli nizamname içeriklerinin hemen hemen aynı olması nedeniyle, divanın kuruluşundan itibaren 3. hukuki düzenlemesi olan 18 Kasım 1879 tarihli karamamesinden ayrılmaktadırlar. 1879 tarihli karamamenin diğerlerinden farkı, başkanın kayd-ı hayat şartının olması ve gerekli durumlarda başka bir memuriyete nakledilme uygulamasının yer almasıdır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. BOA, *İ.DUIT*, Nr. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

için sıklıkla uygulanan bir işlemdi²². Divan-ı Muhasebat reisi için başka bir makama geçici görevlendirmelerin yanı sıra asaleten atamaların da yapıldığı görülmekteydi. Görev değişikliği işlemine tabi tutulan divan reisleri, bazen iki farklı makama bile başkanlık yapabiliyorlardı.

Divan-ı Muhasebat reisinin, divan üzerindeki yetkisi ve otoritesi tamdı. Bununla birlikte başkanın divan üzerindeki tasarruflarının yürütülmesi devlet teşkilatının her kurumunda olduğu gibi sadaretin ve nihayet padişahın onayına bağlıydı²³. Yani Divan-ı Muhasebat çalışanlarının atanması, terfisi veya görev yeri değişikliği başkan tarafından sadaret kanalıyla arza sunulabilirdi. Bir başka ifadeyle başkan kararlarını üst makama teklif edebilirdi. Divan-ı Muhasebat azalığı için adayların isimleri başkan tarafından sadarete önerilirdi. Üyelerin nizamnamelerle belirlenmiş olan çalışma kurallarına uyup uymadıklarının kontrolü başkan tarafından yürütülürdü. Divan üyelerinin toplantılara düzenli bir biçimde katılmaları ve gerekli hallerde izin kullanabilmeleri başkan tarafından sağlanırdı²⁴.

Divan-ı Muhasebat reisi toplantılara başkanlık eder, müzakerelerin usulüne uygun olarak yapılmasını sağlardı²⁵. Bu çerçevede Divan-ı Muhasebat ile ilgili sorunları belirleyerek hükümete götürebilirdi. Bu amaçla layihalar kaleme alarak veya hükümetten ve Maliye Nezaretinden gelen layihaları Divan-ı Muhasebat genel kurulunda müzakereye açarak divanın daha iyi işlemesini sağlamak üzere Meclis-i Vükelâ'ya tasarılar sunabilirdi.

Başkan divanın sistemli ve gayretli çalışması için büyük çaba sarfederdi. Kurumun başı olması hasebiyle iç düzen ile ilgili bazı kararları uygulamakla mükellefti. Başkan divanın iki daireye ayrılmış olmasından dolayı, buralarda görev alacak azaların taksimini ve icabında birinin veya bazılarının bir daireden diğerine naklini sağlamak yetkisine haizdi. Bu taksimat ve becayiş yetkisine ek olarak bizzat kendisi gerekli gördüğü takdirde dairelerden birine başkanlık etme hakkına sahipti²⁶.

Divan-ı Muhasebat reisi aynı zamanda divanın yazışmalarını yürüten katipler ve kalemlerin de başı durumundaydı²⁷. Bu kalemlerle ilgili tasarruf ve düzenlemeler başkanın yetki ve görevleri arasında bulunuyordu.

²² BOA, *İ.DH*, Nr. 40024, 30 Nisan 1868; BOA, *İ.DH*, Nr. 1343/1314 b 59, 12 Aralık 1896; BOA, *İ.RSM*, Nr. 1314 | 20, 23 Mart 1897, lef 2; BOA, *İ.DH*, Nr. 1394/1319 z 24, 25 Mart 1902; BOA, *İ.ŞE*, Nr. 1324 m 28, 24 Mart 1905; BOA, *İ.ML*, Nr. 1323 b 11, 11 Ekim 1905; Mehmet Tevfik Biren, *Bürokrat Tevfik Biren'in II.Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, s.407-408.

²³ BOA, *A.MKT. MHM*, Nr.406/82, 6 Mayıs 1868; BOA, *İ.HUS*, Nr.96/1320 M 27, 18 Nisan 1902; BOA, *İ.ML*, Nr.1324 Ra 28, 15 Mayıs 1906; BOA, *İ.ML*, Nr.1324 M 30, 22 Mart 1906.

²⁴ Divan çalışanlarının hiçbirisi izin almadan görevinin başından ayrılmayacaktı. Geçerli nedenlerle izin isteyen şahıslara divan başkanı, bir ayı geçmemek şartıyla izin verme yetkisine haizdi. Başkan, bu sürenin üstünde izin talebinde bulunanlar için, izin isteyen şahsın geçerli mazeretinin olduğuna inandığı takdirde, durumu bir tezkire ile huzura bildirirdi. BOA, *İ.DUİT*, Nr. 37-2/13-6, 7 Kasım 1863, lef 3.

²⁵ Sayıştay Arşivi, *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*, 1 Numaralı Defter, Karar Nr. 1, 10 Kasım 1879, s.1-2.

²⁶ BOA, *İ.DUİT*, Nr. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 1.

²⁷ BOA, *İ.DUİT*, Nr. 37-2/13-6, 7 Kasım 1863, lef 2.

Divan-ı Muhasebat başkanına, sadaretin bilgisi ve yetkisi dahilinde devlet kurumlarında oluşturulan bazı komisyonlarda geçici olarak görev verilir. Malî yada hukukî konulardaki sorunların çözümü için oluşturulan komisyonlarda bilgi ve tecrübelerinden istifade edilmek amacıyla Divan-ı Muhasebat reisi görevlendirilirdi²⁸. Bu görevlendirme sadaretin teklifi ile huzura arz olunmaktaydı. Padişah iradesi ile görevlendirilen başkan bazı komisyonların riyasetinde bulunurken bazılarının da ise sadece üye olarak çalışmaktaydı²⁹. Öte yandan Divan-ı Muhasebat Riyaseti'ne ilaveten bu komisyonlarda geçici olarak bulunan divan başkanı, komisyonun işlerini tamamlamasından evvel görevden affını isteyebilmekteydi³⁰. Başkanın görevi bırakması veya işten el çektilmesi yine padişahın onayı ile mümkün olmaktadır.

Divan başkanının izinli veya hasta olduğu durumlarda, riyaset makamına Divan-ı Muhasebat 1. veya 2. Daire Reisi Sanilerinden biri vekalet etmektedir³¹. Başkan, riyaset makamına vekalet edecek kişinin seçimini, divandan ayrılmadan önce veya ayrıldıktan sonra sözlü veya yazılı yapmakla mükelleftir. Eğer başkan vekalet görevi için herhangi bir tercihte bulunmaz ise, divan genel kurulunda görevli bulunan azaların ve müdde-i umuminin ortak kararıyla başkan vekili belirlenmektedir³². Bu ortak kararın neticesi genellikle divanın 1.daire reisi sanisi yönünde olmaktadır³³. Çünkü Divan-ı Muhasebat 1. daire reisi sanisi, başkandan sonra divandaki en yetkili kişi konumunda bulunmaktadır.

Divan-ı Muhasebat genel kurulunda yapılan müzakerelerde ele alınan konular, oylama sonucunda karara bağlanmaktadır. Bu oylama süreci sonunda taraflar arasında eşitlik bozulmaz ise, başkanın oy verdiği tarafın kararı kabul edilmektedir. Bir başka ifade ile, Divan-ı Muhasebat başkanı, müzakereleri karara bağlarken eşit oy dağılımın ortaya çıkması durumunda, iki oy hakkına sahiptir. Başkanın divan genel kurulunda gerektiğinde kullandığı bu yetki, onun kurumdaki diğer görevlilerden farklı ve üstün bir statüde olduğunun en açık kanıtıdır.

²⁸ BOA, A.MKT. MHM, Nr. 687/9, 10 Nisan 1897, lef 3; BOA, İ.MMS, Nr. 69/3235, 20 Temmuz 1881, lef 1-2; BOA, BEO, Ayn. Def., Nr.1552, 28 Ekim 1882, s.183; BOA, Y.PRK.ZB, Nr. 26/73, 21 Nisan 1900; BOA, Y.PRK. ZB, Nr.28/11, 18 Haziran 1901; BOA, Y.PRK. ZB, Nr.28/51, 16 Temmuz 1901. Yunan Hükümeti ile anlaşma yapmak üzere oluşturulan komisyona aza tayin edilen Divan-ı Muhasebat Reisi Hasan Fehmi Efendi'ye Divan-ı Hümayun tarafından bir ruhsatname verilmişti. Ayrıntılı bilgi için Bkz. BOA, İ.MTZ 01, Nr.21/997, 17 Ekim 1897.

²⁹ *Tercüman-ı Hakikat*, Nr. 6934, 15 Ağustos 1900, s.2.

³⁰ Divan-ı Muhasebat Reisi Hüseyin Tefik Paşa, , Divanda ki işlerinin yoğunluğu ve Rüsumat Emaneti Riyaseti'ne vekâlet etmesi sebeplerinden dolayı Anadolu İane Komisyonu azalığından affını istemiştir. Bkz. BOA, A.MKT. MHM, Nr.687/9, 10 Nisan 1897, lef 2-3.

³¹ BOA, İ.DUİT, Nr. 37-2/13-3, 17 Kasım 1879, lef 2; Sayıştay Arşivi, *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*, 2 Numaralı Defter, Karar Nr. 195, 12 Kasım 1881, s.143; BOA, İ. DH, Nr. 73910, 30 Ekim 1884; BOA, DH. MKT, Nr.1051/68, 10 Şubat 1906, lef 1.

³² Sayıştay Arşivi, *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*, 4 Numaralı Defter, Karar Nr.435, 2 Ağustos 1884, s.20.

³³ BOA, İ.DUİT, Nr. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 2.

c) Maaşları

Osmanlı memurlarına hizmetleri karşılığı maliye hazinesinden maaş ödenmesi uygulamasına II. Mahmut döneminde başlandı. Maaş sistemi, Divan-ı Muhasebat'ın kurulduğu 1862 'de yaklaşık çeyrek asırlık bir geçmişe sahipti³⁴. Bu nedenle divan çalışanları da bu sistemden yararlandı. Divan-ı Muhasebat'ın kurulduğu sırada kurumu oluşturacak personelin maaşları başkan hariç belli değildi. Divanın kuruluş iradesinde başkanın maaşı aylık 30.000 kuruş olarak belirlenmişti. Meclis-i Muhasebe-i Maliye'nin varlığından dolayı divana gerek kalmadığı ifade edilerek Sultan Abdülaziz'in mali ıslahat reformu yarıda kaldı. Tasarruf tedbirleri uygulanırken yeni bir kurumun oluşturulması ve başkanına yüksek meblağlar ödenmesinin tezatlığı ikinci bir neden olarak gösterilerek divan reisinin maaşında indirimle gidildi. Yeni kurulan bir kurumun hazineye böyle ekstra yükler getirmesi ilk başlarda düşünülemediğinden Divan-ı Muhasebat reisinin maaşı 15.000 kuruşa indirildi.

Divanın kurulmasından yaklaşık bir yıl sonra kurumun yeni nizamnamesinde düzenlemeler yapılmış yetki, görev ve sorumlulukları artırılmıştı. Bu çerçevede üyelik ve maaşlar da düzenlenmişti. Osmanlının diğer kurumlarında maaşlar memur bulunan kişinin rütbe derecesine göre belirleniyorken, Divan-ı Muhasebat'ın ilk yıllarında bu durum biraz farklılık göstermişti. Maaşlardaki standartlar üyelerin haiz olduğu rütbeye göre değil, divan üyeliğine göre belirlenmişti³⁵. Tanzimat döneminde mülkiye sınıfına mensup devlet memurlarının sınıflandırılması aşağıdan yukarıya doğru şu şekilde açıklanmıştı³⁶.

Mülkiye Sınıfı

Sadrazam

Rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli

Rütbe-i ûlâ sınıf-ı sâni

Rütbe-i sâni sınıf-ı evveli

Rütbe-i sâni sınıf-ı sâni

Rütbe-i sâlis sınıf-ı evveli

Rütbe-i sâlis sınıf-ı sâni

Rütbe-i Râbi

Bu rütbelere ek olarak, 1846'da rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli derecesinin üstünde "rütbe-i bâlâ" denilen kişiye bağlı yeni bir rütbe daha oluşturuldu³⁷. Maaşlar bu rütbelere göre verilmekle birlikte, divanın yeni oluşturulmasından dolayı ilk yıllarda bu kural uygulanmadı.

³⁴ Osmanlı devlet memurlarına maaş bağlanması hakkında daha geniş bir bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, 1836-1856*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s.105-110.

³⁵ Sayıştay Arşivi, *Divan-ı Muhasebat Zabıt Ceridesi*, 5 Numaralı Defter, Karar Nr. 677, 16 Temmuz 1887, s.103.

³⁶ Mehmet Seyitdanlioğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.87.

³⁷ Aynı yer.

Rütbe-i bâlâ	30.000-50.000 kuruş
Rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli	12.500-20.000 kuruş
Rütbe-i ûlâ sınıf-ı sânisî	6.000-12.500 kuruş
Rütbe-i sâni	3.000 kuruş ³⁸

Divan-ı Muhasebat başkan ve üyelerinin maaşları da bu çerçevede ödenmesi gerekirken, mali tasarruf tedbirlerinden dolayı gerçekleştirilemedi. Divana atanan başkan hariç üyelere sahip oldukları rütbelerin karşılığı olan maaşlar yerine daha alt kademedeki ücretler ödendi. Şöyle ki, rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveline sahip olan bir çok üyeye sahip oldukları rütbenin karşılığı olan aylık 12.500-20.000 kuruş yerine bir alt dilime giren 6.000-12.500 kuruş aralığında maaş bağlandı³⁹. Buna karşılık, Divan başkanı, rütbesine karşılık gelen 15.000 kuruşu eksiksiz bir biçimde aldı. Genellikle divan üyeleri, rütbe göz önünde bulundurulmadan belirlendiği için, sahip olunan farklı rütbelere rağmen bunların hepsine standart ücret ödemesi yapılmasına gayret ediliyordu⁴⁰. Aynı maaşı alan üyelerin yükselebilecekleri en yüksek rütbe de rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli olarak belirlendi. Kuruluşundan Kanun-i Esasî'nin ilanına kadar ki süreçte, Divan-ı Muhasebat azası olarak görev yapan şahıslar en fazla sınıf-ı evveli rütbesiyle taltif ediliyordu. Divan-ı Muhasebat'ın yeniden teşekkül edildiği 1879 tarihinden sonra azalar da en yüksek rütbe olan "rütbe-i bâlâ" ile taltif edilmeye başlandı⁴¹. Divan başkanları, hizmetleri nispetinde, memurların sınıflandırılma sisteminde en yüksek rütbe olan "rütbe-i bâlâ" ile ödüllendiriliyorlardı⁴².

B-DİVAN-I MUHASEBAT REİS-İ SANİSİ

a- Seçimi

Divan-ı Muhasebat riyasetinde bulunan reisten (Reis-i Evvel) sonra, kurumun 2. yetkili kişisi Divan-ı Muhasebat reis-i sanisidir. Bu kişi, divanın teşkil edildiği 1862 yılında, kurumun ikinci başkanı sıfatına haizdir. Reis-i sani, Divan-ı Muhasebat'ın ehliyetli ve kabiliyetli azaları arasından seçilmektedir⁴³.

Reis-i sanilik, Divan-ı Muhasebat'ın 1865 tarihli nizamnamesinde yeniden düzenlenmiştir. Bu nizamnamede divan, Maliye ve Muhakeme isimleriyle iki daireye

³⁸ Cevdet Paşa, *Tezakir*, C.I, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.17-18.

³⁹ Divan-ı Muhasebat azalarına 1864 tarihinde ödenen aylık maaş 6.000 kuruş idi. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *İ.DUİT*, Nr.59/5, 25 Ocak 1864, lef 7.

⁴⁰ BOA, *A.MKT.MHM*, Nr. 450/61, 23 Mart 1873.

⁴¹ Hafız Said Efendi "rütbe-i bâlâ"ya terfi eden ilk Divan-ı Muhasebat azası idi. Divanın yeniden kurulduğu 1879 tarihinden 1908'e kadar geçen sürede 10 Divan-ı Muhasebat azası bu rütbeye terfi etmişti. Divan-ı Muhasebat azası Kırkor Efendi, tek gayrimüslim üye olarak bu rütbeye sahipti. *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1297, s.105; 1300, s.161; 1302, s.362; 1307, s.316; 1313, s.398; 1315, s.256; 1316, s.276; 1317, s.312; 1320, s.412.

⁴² Mustafa Nuri Paşa bâlâ rütbesine sahip ilk Divan-ı Muhasebat reisidir. Onu sırasıyla; Çamiç Ohannes Efendi, Hacı Akif Efendi, İsmail Zühdü Bey ve Mehmet Rasih Bey izlemiştir. Divan-ı Muhasebat reislerinden bu rütbeye sahip sadece beş kişi vardır. Çamiç Ohannes Efendi, bu rütbeye sahip tek gayrimüslim divan reisi olarak göze çarpmaktadır. *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1287, s.36; 1297, s.105; 1302, s.362; 1307, s.316; 1325, s.550.

⁴³ BOA, *İ.DUİT*, Nr. 37-2/13-6, 7 Kasım 1863, lef 1.

ayrılmıştır. Divan reisinin yönetimi altında, bu dairelere birer reis-i sani atanmıştır⁴⁴. Bu kişiler, divan azalarının tecrübeli ve kabiliyetli olanları arasından divan reisi tarafından seçilmişlerdir.

Divan-ı Muhasebat'ın 1879 tarihli kararnameinde kurum, daire düzeninde yeniden dizayn edilmiştir. Divanda, maliye ve muhakeme daireleri şeklindeki düzen terk edilerek, yerlerine birinci ve ikinci daireler kurulmuştur. Divan reisi tarafından bu dairelere, kurum azalarından birer reis-i sani ataması yapılır. Divan-ı Muhasebat reisi, gerek gördüğü takdirde reis-i sanilerin birinin yerine o daireye riyaset eder. Divan dairelerinden birine başkanlık eden reis-i saninin bu makama atanabilmesi için 30 yaşından gün almış olması gerekmektedir⁴⁵. Aksi takdirde kararnamede belirtilen şartlara haiz olmadığı gerekçesi ile bu göreve atanmanın yapılması mümkün olmamaktadır.

Daire başkanlıkları yani reis-i sanilikleri özellikle 1879 divan kararnamesinden sonra belli bir düzene sokulmuştur. Bu hukukî düzenlemeden sonra kararnamede belirtilmemesine rağmen reis-i saniliğe atama konusunda yeni bir temayül oluşmuştur. Buna göre; birinci ve ikinci daire reis-i saniliklerine yapılacak atamalarda öncelik birinci daire azalarına tanınmaktadır⁴⁶. Birinci daire, Divan-ı Muhasebat'ın öncelikli dairesi olduğu için reis-i saniliğe atama hususunda pozitif anlamda bir ayrıcalığa sahiptir. Ayrıca reis-i sanilikler divan içinde bir sıçrama noktası olarak dikkat çekmektedir. Bu makamda bulunan şahısların bir sonraki görev yerleri bürokratik anlamda daha yukarılardadır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Divan-ı Muhasebat daire reis-i saniliklerine kurum azalarının dışından da atamaların yapıldığı görülmektedir⁴⁷. Aranılan kriterlerin başında malî konulara hakim ve bu alanda çalışan kişiler tercih edildiği görülmüştür.

b-Görev ve Yetkileri

Divan-ı Muhasebat reis-i sanisinin görev ve yetkileri hukukî anlamda düzenlenmişti. Divanın kuruluşundan sonra yürürlüğe giren 1863 tarihli nizamnamesinin beşinci maddesinde; reis-i saninin ismine, altıncı maddesinde ise; kurum içindeki pozisyonuna açıklık getirilmişti. Divan-ı Muhasebat bir reis ve yedi üyeden müteşekkil olacak ve bu üyelerden birisi de reis-i sani görevini icra edecekti. Reis-i saninin diğer üyelerden tek farkı, divan başkanının olmadığı durumlarda kuruma

⁴⁴ BOA, *İ.DUİT*, Nr.37-2/13, 29 Nisan 1865, lef 1.

⁴⁵ BOA, *İ.DUİT*, Nr. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 8.

⁴⁶ Divan-ı Muhasebat 2. Daire reis-i sanisi Raif Efendi, sağlık problemlerinden dolayı görevini ifa edemediğinden, bu görevden affını istemiştir. Bu nedenle boşalan reis-i sanilik görevine, birinci daire azalarından birinin atamasının yapılması gerekmektedir. Birinci daire kıdemli azalarının sağlık sorunlarından dolayı bu görevi ifa etmelerine olanak bulunmamaktadır. Dolayısıyla 2. Daire reis-i saniliğine, 2. Daire azalarından kıdem ve ehliyetli Hamdi Bey'in tayin edilmesi, Divan-ı Muhasebat riyaseti tarafından Sadaret'e teklif edilmiştir. Bu tezkireye sultanın iradesi olumlu olmuştur. BOA, *İ. ML*, Nr. 33/1321 S 19, 17 Nisan 1903, lef 1-2.

⁴⁷ BOA, *DH. MUI*, Nr. 1327 Ş 29, 14 Eylül 1909.

başkanlık edecek, onun dışında diğer üyelerin haiz olduğu aynı görev ve yetkilere haiz olacaktı⁴⁸.

Kurumun daha teferruatlı 1865 tarihli nizamnamesinde reis-i saniliğe doğrudan bir atıfta bulunulmamıştır. Dolaylı olarak; divan başkanının bulunmadığı genel kurul toplantılarında müzakere edilen meselenin sonuca kavuşturulması için yapılan oylamada eşitlik çıkması halinde reis vekilinin reyini iki oy itibarında olacaktır ifadesi yer almaktadır⁴⁹. Divan-ı Muhasebat'ın 1865 tarihli nizamnamesinde maliye ve muhakeme adıyla iki daireye taksimi neticesinde, bunlarında birer reis-i sanisi olması gerekirken, detaylı bir düzenleme yapılmamıştır.

Reis-i sanilik hakkında en ayrıntılı düzenleme divanın 1879 tarihli kararname-sidir. Bu kararnamenin; dördüncü, altıncı, yedinci, 11., 12. ve 16. maddelerinde reis-i saninin görev ve yetkileri düzenlenmiştir⁵⁰. Divanın 1865 tarihli nizamnamesinin aksine 1879 tarihli kararnamesinde, kurum maliye ve muhakeme adıyla değil sadece rakamsal bazda iki daireye ayrılmış ifadesi mevcuttur. Dolayısıyla bu dairelerin reis-i saniliklerine de yine divan başkanı tarafından ehliyetli ve kabiliyetli azalardan atama yapılmıştır⁵¹. Divan reis-i sanileri 30 yaşında olmaksızın bu makama getirilmemektedir. Daire ikinci başkanlıkları için düşünülen şahısların sadece ehliyetli ve kabiliyetli olmaları yeterli olmayıp, atanmaları için yaş kriterine de sahip olmaları gerekmektedir. Böylece reis-i sani, divan başkanının bulunmadığı zamanlarda kuruma başkanlık yapma hak ve selahiyetine haiz olmaktadır. Ayrıca başkanın ve reis-i sanilerin bulunmadığı zamanlarda da divana en kıdemli aza başkanlık etmektedir⁵².

SONUÇ

İmparatorluğun en uzun yüzyılı olarak adlandırılan XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, en sıkıntılı günlerini yaşamaktaydı. Uzun soluklu savaşların da etkisiyle bozulan mali sistemin denetim altına alınıp yeniden yapılandırılması, devletin bekası açısından zaruri bir hal almıştı. Günümüz Sayıştay'ının temelini teşkil eden Divan-ı Muhasebat, mali reformlar çerçevesinde gelir ve giderleri denetlemek ve bu konuda devleti zarara uğratanları yargılamak amacıyla kuruldu.

İncelediğimiz dönem itibariyle, Divan-ı Muhasebat'ın kuruluşundan II.Meşrutiyet'e kadar geçen süreçte başkan, kurumun bürokratik yapısı içerisinde önemli bir mevkide bulunmaktadır. Başkanın seçimindeki hassasiyet, Osmanlı Devleti'nin bu kuruma ne kadar önem verdiğinin en açık ispatıdır. Divan da görev alan başkanların, ehliyet ve kabiliyetleri bu kuruma atanmalarında önemli rol oynamaktadır. Riyaset makamında buldukları süre zarfında haiz oldukları

⁴⁸ BOA, *İ.DUİT*, Nr. 37-2/13-6, 7 Kasım 1863, lef 1.

⁴⁹ BOA, *İ.DUİT*, Nr.37-2/13, 29 Nisan 1865, lef 1.

⁵⁰ Bu maddelerin bir kısmı Divan-ı Muhasebat reisinin görev ve yetkileri kısmında detaylı olarak incelendiğinden tekrar edilmeyecektir.

⁵¹ BOA, *BEO, Ayn. Def.*, Nr.1695, 30 Nisan 1893, s.743; BOA, *İ.ML*, Nr. 15/1320 Ca 19, 23 Ağustos 1902, lef 3.

⁵² BOA, *İ.DUİT*, Nr. 59/3, 10 Aralık 1878, lef 8.

görev ve yetkileri, atandıkları kurumun önemine binaen, teferruatlı olmasının yanı sıra büyük bir öneme sahiptir. Üstün ve ayrıntılı yetkilere sahip bu başkanlar, görevlerinde en ince ayrıntıyı bile gözden kaçırmayarak, sorumlu oldukları vazifeleri lâıyıkıyla yerine getirmektedirler. Bu görevlerini ifa ederlerken de, nizamname veya kararnamenin ilgili maddelerinden aldıkları yetkilerini sonuna kadar kullanmaktadırlar. Kanunların çizmiş olduğu çerçevenin dışına çıkmadan, görevlerinin bilincinde olarak, Osmanlı mali sisteminin denetimini ve sürdürülebilirliğini sağlamaya çalışmaktadırlar. Denetleme ve yargılama açısından bakıldığında, Osmanlı mali sisteminin devamlılığı, Divan-ı Muhasebat'ın bürokratik yapısı içindeki başkanın sorumluluğundadır.

BİBLİYOGRAFYA

A-Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- Bâb-ı Âli Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO.Ayn.D): 1552, 1695.
- Dahiliye Mektubi (D.MKT): 1051/68.
- Dahiliye Muhaberât-ı Umumiye (DH.MUI): 1327 Ş 29.
- İrade Dahiliye (İ.DH): 33173, 45690, 1343/1314 B 59, 1343/1314 B 61, 1394/1319 Z 24, 40024, 49820, 85823, 44853, 73910.
- İrade Dosya Usulü İrade Tasnifi (İ.DUIT): 59/3, 59/5, 37-2/13, 37-2/13-3, 37-2/13-6.
- İrade Eyâlât-ı Mümtâze (İ.MTZ 01): 21/997.
- İrade Hususi (İ.HUS): 427/63, 96/1320 M 27, 139/ 1324 M 26, 145/1324 b 41, 154/1325 r 66.
- İrade Maliye (İ.ML): 15/1320 Ca 19, 1323 B 11, 1324 M 30, 1324 Ra 28, 1326 C 3, 33/1321 Ş 19.
- İrade Mesâil-i Mühimme (İ.MMS): 69/3235.
- İrade Rüsûmât (İ.RSM): 1314 L 20.
- İrade Şehremaneti (İ.ŞE): 1324 M 28
- Yıldız Sadaret Hususi (Y.A.HUS): 427/63.
- Yıldız Perâkende Başvekalet (Y.PRK.BŞK): 66/58, 66/70.
- Yıldız Perâkende Maliye (Y.PRK.ML): 12/61.
- Yıldız Perâkende Zabtiye (Y.PRK.ZB): 26/73, 28/11, 28/51.
- Sadaret Mektubi Mühimme (A.MKT.MHM): 317/91, 406/82, 450/61, 687/9.

B-Gazeteler

- Ruzname-i Ceride-i Havadis
- Tercüman- Ahvâl
- Tercüman-ı Hakikat

C-Divan-ı Muhasebat Zabıt Cerideleri

- 1 Numaralı Defter
- 2 Numaralı Defter
- 4 Numaralı Defter
- 5 Numaralı Defter
- 10 Numaralı Defter
- 14 Numaralı Defter

D-Devlet Salnameleri

- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye: 1287, 1297, 1300, 1302, 1307, 1313, 1315, 1316, 1317, 1320, 1325.

E-Tetkik Eserler

- Ahmet Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, C.X, Yay. Haz. M. Münir -Aktepe, TTK Basımevi, Ankara 1988.
- Akgündüz, Ahmet, *Arşiv Belgeleri Işığında Sayıştay Tarihi*, Sayıştay Yayınları, Ankara 1997.
- Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, 1836-1856*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.
- Biren, Mehmet Tevfik, *Bürokrat Tevfik Biren'in II.Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, Yay. Haz. Fatma Rezan Hürmen, Pınar Yayınları, İstanbul 2006.
- Cevdet Paşa, *Tezakir*, C.I, Yay. Haz. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Çarkçıyan, Rahip G., *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, C.III, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1978.

- Pamukciyan, Kevork, *Biyografileriyle Ermeniler, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar*, C.IV, Aras Yayınları, İstanbul 2003.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

Ek II Divan-ı Muhasebat'ın İlk Reisi Ahmet Vefik Efendi (Sayıştay Başkanlığı Müzesi)

